עולת ראיה — תפלה ותורה

התפלה משמשת להכניס את כל התורה וכל העבודה, כל החכמה וכל ההופעה, בתכונה טבעית, ומעמד נפשי קבוע, והיא חיי השעה, כלומר, שמחיה את השעה, להיות עומדת ישר מול יניקת שפע חיי עולם. אבל התורה חיי עולם היא, למעלה מהטבע, וכשיש טבע אז מעלת הנסים גדולה ועליונה מאד, אבל כשהטבע מתדלדלת נקראים הנסים טרחא כלפי שמיא וגרעון של שינוי סדרי בראשית, "כמה גרוע אדם זה" (שבת נ"ג:). והננו מתפללים להעמיד את הטבע, למען יהיו כל חיי עולם מבוססים אצלנו ומכוונים לקביעות תכונת חיי שעה, המופיעה תמיד בקרבנו, "כל הנשמה תהלל יה", על כל נשימה ונשימה הילול מיוחד, ומתכפל שעה ועולם והיה לשעשוע. "בחקותיך אשתעשע – ואשעה בחקיך תמיד".

התפלה היא מלמטה למעלה. כיצד, מתוך אותו המעין, המלא קדושה טבעית, שבלבנו, הרינו דולים, מוציאים את הרגשותיו העדינות מן הכח אל הפעל, מכוונים לרוממן ולשגבן, לטהרן ולקדשן בקדושת הטהרה העליונה, הכוללת כל הקדושות וכל הטהרות, כל החכמות וכל הדעות, כל הבינות וכל המחשבות, והננו עולים, וכמה שיגדל שכלנו, כמה שיזדככו מדותינו, כמה שיהיה האופי של הדבקות האלהית יותר חזק בחיים, ברעיון וברצון, במוג ובטבע, בתולדה ובתכונה, – ככה זורחים יותר האורות המתגלים בנו ע"י הבעותינו התפלתיות. וכל־מה שנרד יותר לתוך עומק הענין הנערץ והנשגב הזה, לתוך תהום פנימיות נפשנו וכל גדלו ועזו, הננו יכולים למוד בקוים יותר מדויקים את עליותינו במהלך התפלה. וכשאנו עולים עולים עמנו כל שרשי הויותינו, כל ענפי נשמותינו, כל קוי החיים השופעים ממהותנו וכל מקורות החיים המפכים עלינו, עד הביאם אותנו אל המהותיות הפרטית שלנו. והכל מתברך, הכל מתעלה, הכל מתקדש ומתרומם, הכל שמח שמחת ישרים, הכל עלז עליצות קודש, והטבע של הקדושה מתעלה ומזדכך, עד שהוא בא לכלל אופי הכרתי, לאופי שכלי פועל שאיננו עוד נפעל, חפשי ושליט ורודה בכל מרחבי החיים. זהו משפט התפלה. ובתורה הננו עוסקים בשילובי חיים מלמעלה למטה, מרום־פסגת השכל האלהי, ממקורמחצב התורה, הננו לוקחים את מנות החיים והננו ממשיכים אותם בעזוז גדלם המלא כל היש, הגדול מכל קץ ותכלה, ומשרישים אותם בתוך מעמק טבעיותנו, וטבע הקודש שלנו ביסוד חסנו מתברך ברכת שמים ע"י שפעת האורה הבאה לנו.

"רבא חזייה לרב המנונא דקא מאריך בצלותיה, אמר מניחין חיי עולם ועוסקין בחיי שעה, והוא סבר זמן תורה לחוד וזמן תפלה לחוד" (שבת י.). התורה תתן לאדם תמיד השגות שכליות הנובעות חדשות בכל עת ואמתיות קימות לעד ממקור האמתי, שהיא חיי עולם. התפלה תעסוק לא בהודעת ידיעות חדשות והעשרת שכל האדם באמתיותן, כי־אם להשתמש בחלקן של הידיעות הידועות וקבועות, ולהעמיק בכח ההרגש את הרושם של הידיעות המוסריות על כחות הנפש. על כן הותרו בתפלה תארים לשי"ת, שהם מתאימים ומכוונים למדה זו שירגיש האדם את הרושם של האמתיות, שהן ברורות וגלויות לו כבר, ויתפעל מהן ברגשי הנפש, אשר בהיותו יליד החומר יעוררהו לפעמים דוקא ציור שאינו מזוכך מצד עצמו. והנה השכל מצד ערכו הרוחני מספיקה לו הרחבת הדעת בעצמה, ואינו צריך להשתדלות הזאת של העמקת הרושם הנפשי, אשר אמנם הסיוע שלה צריך הוא מפני הכבדתם של כלי הגוף על תעופת השכל. על כן תכנה של התפלה הוא לא בעצם האמתיות הנצחיות הקימות, מצד חיי עולם, כי־אם בהשגות המחוברות למקרי הגוף, שהם חיי שעה, ולא יתכן לעזוב חיי עולם מפני חיי שעה. אמנם בכל עניני העסק בתורה כלל מונח הוא, שלעולם ילמד אדם מה שלבו חפץ, כי הנטיה הרוחנית הפנימית תנחה את האדם בדרך המישרים, וכיון שנטיתו נמשכת היא לחלק זה שבתורה אות הוא, שהחלק הזה יהי' יותר ראוי להיות לו לעזר רוחני לפי מצב נפשו. וכן הוא גם בענין התורה והתפלה. השפיטה השכלית לא תוכל כ"כ לתת גבולות, כמה צריך האדם להתפרנס פרנסתו הרוחנית בעמקי התורה ותנובת השכל וכמה מהתבלין של הרגש, וגם בזה תנחה הנטיה הפנימית בדרך ישרה את הישר באדם. בהיותו לפי מצב נפשו נוטה לחמדת עסק התורה הוא זמן תורה, והוא השרש העיקרי שבהשלמת האדם, הפרטיוהכלל כולו, ובהיותו מרגיש בעצמו בזמן מן הזמנים, שהוא נוטה לחפץ הגעגועים הדרושים להרחבת התפלה ושפיכת נפשו לפני ד', ע"פ מדת ההרגש, הוא אות שלפי מצב נפשו אותה התכונה נחוצה לו יותר מהשלמה אחרת, אע"פ שהיא רמה ממנה במעלה. זמן תורה לחוד וזמן תפלה לחוד. אלא שהזמנים הכלליים הקבועים לתפלה נקבעו ע"פ מדת הכלל, שראוי אז להיות נוטה בהם לתפלה.

"רבי ירמיה הוה יתיב קמיה דרבי זירא והוו עסקי בשמעתא, נגה לצלויי והוה קא מסרהב רבי ירמי', קרא עלי' ר"ז מסיר אזנו משמע תורה גם תפלתו תועבה" (שם.). האדם פונה מטבע נפשו אל רגשי הקודש, שלהשלימם ולהוציאם מן הכח לפעל ממעמקי נפשו דרושה לו התפלה. אמנם, בזה יוכל לטעות בדבר אחד כללי. שהרי כשם שיש לו נטיות רוחניות, מצד טבע נפשו המשכלת, כן יש לו המון רגשות לכמה חפצים ורצונות חמריים. והנה זה ישכיל כל אדם, שבהרחבת הרגשות הסוערות בלבב האדם אל הענינים החמריים וכל השייך להם אין טוב לאדם כי־אם שיהיו מודרכים ע"פ משפט דעת התורה, הנותנת צדק בכל ארחותיה ומדרכת את האדם בדרך טובה וישרה, ובהעזב נפש האדם לשאיפותיה החמריות וכל התלוי בהן בלא מסורת התורה הלא יפול בנופלים וידרך דרך אבדון ומות. אבל בנוגע לשאיפות הרוחניות שבנפש, שכללן הוא אהבת ד' והתענג על טובו והוד כבודו, והמון הסעיפים המסתעפים מעמקי ההרגשות האלה, יוכל האדם לחשוב, שאינו צריך לפלס להן כלל נתיב למודי, כי־אם יעזוב את נפשו ע"פ דרכה, תשגה באהבת צור עולמים, תתגעגע, תכסוף, תרנן מקירות לב ותשפך שיח, ככל אשר תשאה רוחה העולה אל על. וא"כ לאותן ההרגשות הרוחניות, שהן סעיפי התפלה, יחשב שאין צרך בהדרכה תורנית, ובבא עת תפלה ימהר לעזוב הלמוד התורני למען הקם עולה של תפלה. ולא כן ילמדנו החכם מכל אדם, שבאמת לא רק לשאיפותיו החמריות של האדם, שמצדן לבהמה נדמה, צריך הוא לסייג תורני להגבילן ולסדרן, כי גם לשאיפותיו הרמות הרוחניות, שהן מיסודי התפלה וענפיה, צריך הוא להגבלה והערכה תורנית. על כן המסיר אזנו משמע תורה לא זו בלבד שהמון רגשותיו החמריות יהפכו לתועבה, באין מורה דרך ומנהיגם בנתיב חיים

ואורה, כי גם תפלתו, אע"פ שהיא פונה למעלה, מ"מ באין הדרכה שכלית אלהית המגבילתה, תוכל להתפך לרועץ וקלקול, ולא תתן את הפרי הטוב הרצוי, וגם תפלתו תועבה. ועל כן אין ראוי לאדם למהר לעזוב עסק התורה מפני התפלה, כדי שיחוק בלבבו, שגם לצד המעלה שבו, לצד הרגש הקדוש והנשגב, שהתפלה היא תוצאתו, צריך הוא לשאוב ממעיני התורה את שיעוריו והגבלותיו, לדעת כל משפטו לישרו בדרך החיים הטובים, העולה למעלה למשכיל.

"תורתם אומנותם". האמנות היא מיוסדת בחכמה: "לחשוב מחשבות לעשות בזהב בכסף" וגו'. אלא שהיא צריכה להשלמתה ג"כ הרגל מעשי, ולא די בציור השכלי של הבנת האומנות להוציא אל הפועל המתגשם את הציור האומנותי. אמנם אפשר להיות אדם שלם כ"כ בשלמות ציורו, וכליו המעשיים יהיו כ"כ מוכשרים להיות מושפעים מציורי שכלו, עד שיהיה במדרגת "חזא אומנותא וגמיר", שבציוריו השכליים מיד יושלם ג"כ בכל הענינים המעשיים המתילדים מהם. והנה התורה צריכה שתביא לידי מעשה, ויסוד המעשה הטוב והעבודה האלהית הוא לגשם בפעל ובחיים את ציורי הצדק והיושר האלהיים היותר רמים וקדושים. כדי להוציא אל הפעל המוגשם את הנטיות המוסריות העליונות מוכשרת היא התפלה ההרגשית, שמוציאה אל הפעל את הרגש, שהוא קרוב אל המעשה יותר מהשכל המופשט. ע"י כח התפלה מתרכך הלב להיות האדם מוכן בפעל למעשי הצדק הנלמדים ממנו בתלמוד תורה, ועל פיה הוא נעשה אומן לצדק, כ"אמנותו של אדם בעוה"ז ישים עצמו כאלם" (חולין פ"ט.). אך רשב"י וחבריו (שבת י"א:) כ"כ היתה גדולה עליהם ההשפעה הרוחנית של התורה, וכ"כ היו מוכשרים להיות נפעלים מתלמודם לכל טוב ונעלה, עד שלא הוצרכו לאמצעי של עילוי רגשותיהם ע"י התפלה, כי תורתם בעצמה הספיקה להרשים את ציוריהם הרוחניים עמוק על כליהם המעשיים, כענין "חזא אמנותא וגמיר" ע"י הראיה לבדה, כדרך המופלא שבמצוינים בכשרון האומנותי, וכבצלאל שע"י רוח האלקים שמלאהו כבר הי' בידו להוציא אל הפעל את כל האומניות המעשיות, ולא הי' צריך לאמצעיים הנסיוניים, ע"כ הם בעסקם בתורה היו פטורים מן התפלה, מפני שתורתם היא מספקת כבר להיות גם אומנותם.

"אמר רבי חנין אמר רבי חנינא כל המאריך בתפלתו אין תפלתו חוזרת ריקם מנא לן ממשה רבנו, שנאמר ואתפלל אל ד' וכתיב בתריה וישמע ד' אלי גם בפעם ההיא. איני והא אמר רבי חייא בר אבא אמר רבי יוחנן כל המאריך בתפלתו ומעיין בה סוף בא לידי כאב לב שנא' תוחלת ממושכה מחלת לב, מאי תקנתי' יעסוק בתורה שנא' ועץ חיים תאוה באה וכו' לא קשיא הא דמאריך ומעיין הא דמאריך ולא מעיין" (ברכות ל"ב:). התפלה היא תולדת ההרגשה הנפשית שבעומק טבע הנפש, והשכל ראוי לשמש לה רק כהקדמה ויסוד, שכל מה שיהי' שכלו יותר זך, ומעשיו יותר מכוונים ע"פ זה לתכלית השלמות, כן יתרומם יותר טבע נפשו ויגדל כחה עת אשר תשפך שיחה לפני קונה. אבל לערב בתוך התפלה עצמה עומק חשבון של השפעות שכליות אין זה מגדר התפלה, כי באמת חק התפלה וכל עיקר סגולתה איננו מצד קישור שכלי הגיוני שבא בחשבון, כי־אם למעלה מזה מפני שכך נוסד טבע הנפש, מהתגלות עצם טבע עומק הנפש הזכה בפנותה בגעגועיה לאלהי ישעה. על כן כל מה שלא יערב בה כח אחר בתוך חלק ההרגשה הנפשית, ויניחה בטבעה הטהור לשאוף אל מטרת פעולתה, יותר יגדל כח התפלה, והמאריך בתפלתו ומעיין בה, ומכניס בה שמושים שכליים, הוא בא לידי כאב לב, כי דרכי רגשות הנפש בפנימיות טבעה יהיו מנועים ממנו, כיון שירצה לתן להם דרכים שכליים, שלא יושגו בהם לעולם ולא יבא בהם לתכלית מגמתו. אך אם ערגה נפשו להשתלמות שכלית, שיהיו על פיה הרגשותיו יותר בהירות ומתאימות להכרת השכל, לא לזה בא שמוש התפלה, כי־אם בתורה ישיג, וכל שיתחכם יותר בתורה ויזך בה שכלו כן יפעל השכל על כחות ההרגשות והמדמה, שיהיו בהירים ביותר. אבל המאריך, להוציא מן הכח אל הפועל את געגועי הנפש וצמאונה לקרבת אלהים, ואינו מעיין, – ובכללה ג"כ המכין הוספת חכמה ודעת קדושים הראויה לפני שעת התפלה, שכפי גודל מדת זו ההכנה כן תיקר מדת ההרגש בה באיכות נשגבה, כעין אריכותו של משה רבנו, שהיתה נמשכת מהקדמת השכל של עיקר עסקו שהי' בתורה, כדמשמע מדחז"ל שהיתה הכנה נשגבה לתפלה כפי ערך מעלתו – תפלה כזאת אינה חוזרת ריקם.

ואמר ר' אלעזר מיום שחרב בית המקדש ננעלו שערי תפלה, ואע"פ ששערי תפלה ננעלו שערי דמעה לא ננעלו" (שם). עם שלמותו השכלית של האדם לא יהי' שלם אם לא תלוה לה שלמות כחו המדמה, שיהיו ציוריו וכחותיו הדמיוניים מיוסדים על עומק היושר, הבא משורת השכל והחכמה. בית המקדש נקרא נויו של עולם ובית התפילה לכל העמים. הנוי האמיתי הוא השלמת ציור המדמה כפי השורה השכלית, שמזה תימשך הדרכה מוסרית נעלה בעולם, ועיקר התפילה בנוי על זה. אמנם כל זמן שמכון המרכז הכללי, של השיווי הכולל־לכל־האדם של השכל עם ציור המדמה, היה קיים בעולם, היה קל גם לכל יחיד לכונן את דרכי ציוריו ע"פ יסודות השכל, ובהתרומם עפ"ז כח המדמה היה נכון להשפיע גדולות וטובות בחיי המעשה. אבל מיום שחרב בית המקדש, ובטל המרכז הכללי של קישור חקי הנפש האנושית שבכחו המדמה אל אור השכל, ננעלו שערי תפילה. כי כל יחיד וודאי יקשה לו מאוד לרומם לבדו את כחו־המדמה אל מרומי השכל, ולפעמים בהתגברות המדמה יטעה מדרך השכל, וע"י התרגשות יצא משורת היושר. אמנם כל זה הוא רק כשהאדם בא לצייר מיורי הטוב בכחו המדמה במידת בחירתו, שצריך לזה כח מנהל כללי, שחסר לנו בעונינו מיום שנוטל כבוד מבית חיינו. בית החיים הוא מצד הכח המדמה, שהוא הציר שעליו יסובו חיי האדם בתשוקותיהם ונטיותיהם, והגילוי האמיתי הוא גילוי השכל האלהי הטהור, "אין כבוד אלא תורה". אבל יש שמתגברים על האדם ציוריו לטובה שלא כפי מדת בחירתו ונטיותיו הבחיריות, כי־אם כעין תולדה מכל דרכי השכל הטוב הקבוע בו, שמתאמץ תמיד להדריך בהם את נפשו, וכשבאים הכוחות שבנפש במצב זה לידי נקודה מרכזית מתעורר האדם ברגש עז, שהוא נעלה מכחו הרגיל, והדמעות משתפכות מרוב געגועיו לטוב ולחסד עליון, "צמאה נפשי לאלהים לאל חי". במצב התגברות כזו של תולדות כח הדעת וציורה הפנימי עשה אלהים את האדם ישר, שתנהלהו תומת נפשו באורח משרים תמיד, ועל כן שערי דמעות לא ננעלו, ועם דרך ההשלמה, שתפילה כזאת מסבבת לאדם, עם קביעות מצבו הכללי בדעת ויראת אלהים, תתגלה פעולת הפקת הבקשה כפי מדתה וערכה, "אל דמעתי אל תחרש".